

Abatyše s knihou v českém středověku

Abbess with a book in the Bohemian Middle Ages

PhDr. Renáta Modráková / *Oddělení rukopisů a starých tisků*
Národní knihovna České republiky (National Library of the
Czech Republic), Klementinum 190/5, 110 00 Praha 1

Resumé: Abatyše středověkých ženských klášterů českých zemí byly ženy vzdělané, které se dokázaly orientovat i v náročnějších latinských textech. Jejich čtenářské aktivity nedosahovaly sice takových rozměrů jako u jejich mužských soupeřů, přesto i tak měly široký rozměr. Abatyše byly nejen pasivní čtenářky, ale také aktivní objednatelky řady skvostných rukopisů. Nejčastěji jsou mezi rukopisy zastoupeny liturgické knihy, které byly nezbytné pro duchovní praxi. Mnohé z liturgik jsou vizuálně zajímavé. Dále si abatyše objednávaly knihy s texty církevních autorů a oblíbených teologů a filozofů. Značnou oblibu získaly knihy hodinek a pasionály. Pro abatyše nebyly knihy jen prázdným symbolem, ale skutečným zdrojem poznání a prohloubené spirituality.

Klíčová slova: abatyše, středověk, rukopis, knihovna, klášter, konvent, převorka, novicmistryně, breviář, žaltář, pasionál, církevní otcové, mystika, liturgika

Summary: The abbesses of medieval women's convents in the Czech lands were educated women who were able to read even more sophisticated latin texts. Although their reading activities did not reach such dimensions as their male companions, they nevertheless had a wide-ranging. The abbesses were not only passive readers, but also active orders of many magnificent manuscripts. Most often, liturgical books necessary for spiritual practice are represented among the manuscripts. Many of them are visually interesting. In addition, the abbesses ordered books with texts by ecclesiastical authors and popular theologians and philosophers. Books of hours and passionals gained considerable popularity. For the abbesses, books were not just an empty symbol, but a real source of knowledge and deepened spirituality.

Keywords: abbess, medieval, manuscript, library, monastery, convent, prioress, novitiate, breviary, psalter, passionnal, church fathers, mysticism, liturgy

Článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje Národní knihovny ČR jako výzkumné organizace, poskytované Ministerstvem kultury ČR (DKRVO 2019–2023).

Potkat ženu s knihou není v současnosti velký problém. Čteme v metru, v parku, v posteli, u stolu... prostě kdekoli se dá. Přístup ke knihám je prakticky neomezený a záleží jen na naší vůli a ochotě, zda chceme nebo nechceme číst. Ve středověku tomu bylo podstatně jinak, nezávisle na geografické oblasti. Potkat čtoucí ženu bylo ve středověku velmi vzácné. Výjimkou byly řádové sestry a příslušnice nejvyšších společenských vrstev, které znalost čtení ovládaly a dle svých možností se čtení věnovaly.

V následujícím článku prozkoumáme první skupinu, tedy řádové sestry. Zaměříme se zejména na jejich představené, abatyše a převorky. Ale vzhledem k tomu, že i ony na začátku své církevní dráhy byly pouhými novicami a řádovými sestrami, bude nám hranice mezi nimi a jejich představenými jemně splývat.

Budeme sledovat české prostředí v období tzv. středověku až do vypuknutí husitských válek¹. Husitské války byly totiž významným předělem v církevních a monastických dějinách. Ve víru husitských bouří mnohé ženské kláštery zanikly, řada přeživších byla vážně poškozena, jejich majetky byly rozkradeny a rozsáhlé knihovny zničeny (například knihovna benediktinek u sv. Ducha na Starém Městě pražském).

Z hlediska geografie je příspěvek omezen na české země, přičemž některé oblasti (například obě Lužice) ponechávám stranou. Tyto oblasti si bezesporu zaslouží pozornost a zájem, ostatně se na nich vyskytovala řada významných ženských řádových domů (mezi mnohými zejména cisterciačky v Mariensternu), ale jejich postihnutí už přesahuje možnosti této studie.

Jako modelový klášter jsem vybrala klášter benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě. Pro svoji volbu mám řadu důvodů. Předně se tomuto klášteru již léta věnuji ve svém výzkumu jeho kulturních dějin a rozsáhlé knihovny se zaměřením hlavně na středověké dějiny². Dále to přece jen byl nejstarší klášter českých zemí vůbec. Nemluvě o tom, že se plným právem řadil mezi nejvýznamnější a nejbohatší české ženské kláštery, a to až do jeho zrušení v rámci josefinských reforem! A také jedním z hlavních důvodů mé volby byl soubor dochovaných rukopisů ve fondech Národní knihovny ČR. Tyto rukopisy jsou sice jen relikty rozsáhlé klášterní knihovny, ale jedinečným způsobem dokládají vyspělou knižní kulturu středověkých Čech.

Na základě těchto rukopisů můžeme usuzovat, jakou literaturu četly abatyše a řádové sestry, nahlédneme do jejich duchovního světa a také za oponu vzdělávání žen ve středověku. Zhmotníme si některé majitelky rukopisů. Ostatně v některých případech jsou rukopisy tím málem, co se po nich dochovalo.

Na samém počátku bych ráda předestřela, že tato studie nemá za cíl srovnávat úroveň vzdělání žen a mužů ve středověku, ani mnichů a jeptišek. Otázka je mnohem složitější a překračuje možnosti tohoto článku. Jen zkráceně mohu konstatovat, že ženy ve středověku měly jinou úroveň vzdělání, danou společenskými normami a očekáváními³. Vzdělání chlapců a dívek se od sebe značně odlišovalo, stejně tak jako se lišila kulturní očekávání. Zatímco mužské kláštery byly zejména během středověku „inkubátory“

¹ O knihovnách a knižní kultuře v ženských kláštorech po husitských válkách více v článku MODRÁKOVÁ, Knihovny ženských klášterů v pohusitském období, 2020, s. 25–40.

² Viz zejména MODRÁKOVÁ, Knižní kultura kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě, 2022.

³ Ke vzdělávání žen ve středověku zejména POWER, Medieval English Nunneries, 1922, zejména s. 24; KLEINAU a OPITZ, Geschichte des Mädchen- und Frauenbildung. Bd. 1: Vom mittelalter bis zur Aufklärung, 1996; EL KHOLI, Lektüre in Frauenkonventen des ostfränkischen Reiches vom 8. Jahrhundert bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts, 1997; ORME, Medieval Schools, 2006, s. 8, 40–46, 275–278, 285–287; KRUSE, Rosenkränze und Seelengärten, 2013; ČORNEJOVÁ et al., Velké dějiny zemí Koruny české, 2020; MODRÁKOVÁ, Education and its reflection in medieval Libraries from Bohemian Benedictine Nunneries on the Eastern European Borders (v tisku).

a centry kulturního života, v případě ženských klášterů na území českých zemí (až na několik výjimek) musíme konstatovat recipientskou roli. Ženské kláštery přijímaly v rámci svých možností dobové kulturní trendy a transformovaly je pro vlastní potřeby. Samy o sobě tak nebyly aktivními centry rozvoje nových idejí a proudů, ale – podobně jako další evropské kláštery – je rozvíjely do zajímavých forem, vhodných pro řádové členky. Mnohé z těchto forem přitom měly specifické rysy, spojené s odlišným vnímáním víry a duchovního života oproti jejich mužským souputníkům.

Řehole sv. Benedikta⁴ a zjednodušeně také Řehole sv. Augustina⁵ říkají, že každý mnich a jeptiška mají ovládat čtení a že se mají sami/y vzdělávat čtením vhodných textů⁶. Obojí měli být *literatae*. Ve skutečnosti však hladké čtení latinských textů zvládala jen část sester. Novicky se latině učily zdlouhavě na základě memorování známých textů a porozumění textu jim s největší pravděpodobností činilo jisté problémy. Pro lepší pochopení byly do latinských textů vkládány drobné překlady složitých slov a slovních spojení (viz například rukopis KNM XIV D 13). Některé sestry se nikdy nenaučily latině a čtení v takové míře, aby mohly samy předčítat v rámci povinných týdenních služeb anebo aby si mohly samy číst. Ve skutečnosti tato činnost byla i v ženských kláštřech určena jen pro ženy, které zvládly složitosti latiny a dokázaly se v textech dobře orientovat. Z této skupiny se často rekrutovaly přední členky konventu, zastávající různé úřady.

Abatyše musela ovládat čtení a psaní⁷. Byla pravou „matkou“ konventu a kláštera. Pro vnější svět mimo klášterní zdi byla ona tou osobou, která klášter zastupovala. Pokud bylo třeba, vedla jednání, zpečetňovala listiny, setkávala se s hosty, reprezentovala klášter při slavnostních příležitostech (v případě svatojiřského kláštera například korunovace českých královen, akce na královském dvoře aj.). Zároveň vybírala texty pro pravidelné předčítání při jídle a společných pracovních činnostech a byla aktivní v duchovní službě vedle sloužících kněží. Dokladem jejich rozsáhlých pravomocí a povinností jsou četné zápisky v soukromých rukopisech mnohých abatyší (například NK ČR XII D 9 spojený se svatojiřskou abatyší Kunhutou, NK ČR XIII E 14e spojený se svatojiřskou abatyší Anežkou z Vřešтова, komentáře v Řeholi sv. Benedikta v NK ČR I F 29 a mnohé další).

Její pravou rukou a zástupkyní pro konvent byla převorka. Byla to čelná pozice v samotném konventu, mnohdy také odrazový můstek pro pozici abatyše. Převorka suplovala úkoly samotné abatyše a v mnohých případech, jak dokládají dochované rukopisy, obě

⁴ Kapitola 48: ...4. Od čtvrté hodiny až do sexty se věnují četbě. 5. Když pak po sextě vstanou od stolu, ať ve vsí tichosti odpočívají na svých lůžkách. Kdo by si chtěl číst, ať si čte tak, aby druhé nerušil... 10. Od prvního října do začátku doby postní se bratři věnují četbě do konce druhé hodiny...13. Po jídle se pak mniši věnují četbě nebo žalmům. 14. V době postní se od rána až do konce třetí hodiny věnují své četbě a pak do konce desáté hodiny pracují, jak jim bylo uloženo. 15. Pro tyto postní dny obdrží každý z knihovny (Písma sv.) knihu, kterou má popořádku celou přečíst. 16. Tyto knihy se rozdávají na začátku doby postní. 17. Ale především se pověří jeden nebo dva starší a ti procházejí klášterem v době, kdy mají bratři číst, 18. a dohlížejí, aby se snad nenašel líný bratr, který zahálí nebo tlachá, místo aby četl, a tak nejen škodí sobě, ale také ruší ostatní... 22. V neděli se věnují četbě všichni kromě těch, kdo jsou pověřeni různými službami. Řehole Benediktova [online], Klášter Vyšší Brod. Dostupné z: https://www.klastervyssibrod.cz/_d/01/struct/Rehole-Benediktova.pdf [cit. 2023-08-11].

⁵ Kapitola 5: ...Knihy ať jsou půjčovány každodenně v určenou hodinu. Kdo si půjčuje mimo určenou dobu, knihy nedostane. Řehole sv. Augustina [online], Klášter Strahov, Brod. Dostupné z: <https://www.strahovskyclaster.cz/rehole-sv-augustina> [cit. 2023-08-11].

⁶ Blíže se otázce soukromého vlastnictví knih u svatojiřských jeptišek věnuji v článku MODRÁKOVÁ, Středověké rukopisy v soukromém vlastnictví benediktinek z kláštera sv. Jiří na Pražském hradě, 2015, s. 337–354.

⁷ K abatyši zejména MODRÁKOVÁ, Kunhuta: královská dcera a svatojiřská abatyše (v tisku).

pozice splývají a těžko rozlišíme, zda si dotyčná abatyše nechala rukopis zhotovit ještě jako převorka či již jako abatyše.

Další osobou v církevní hierarchii, která ovládala znalost čtení na vyšší úrovni, byla bez pochyby novicmistryně. Jejím úkolem bylo vzdělávat a vychovávat novicky k budoucí církevní dráze. V mnohých kláštorech novicmistryně zároveň vychovávaly i dívenky, které byly v klášteře na vychování, tedy nepočítalo se s jejich pozdějším vstupem do kláštera. Jak dokládá jeden zápis o jisté novicmistryni ze 17. století⁸, měla to být žena chytrá, moudrá a zběhlá v textech. Zároveň měla mít i jisté pedagogické schopnosti. Jen na ní samotné záleželo, zda nové členky konventu budou schopny pouhého memorování nebo zda budou psanému a čtenému slovu rozumět. Ona byla tím, kdo se aktivně podílel na budoucím směřování konventu.

Z povahy věci byla další vzdělanou osobou v klášterní hierarchii knihovnice. První doklad knihovnice je v českých zemích až pozdější – v listině z roku 1367⁹ je poprvé uvedena v této funkci jistá Kateřina. Nepochybuji však, že funkce knihovnice byla ve větších ženských kláštorech pravidelně obsazována. Přece jen to byla osoba, která se orientovala nejen mezi uloženými knihami, ale také v textech. Měla to být osoba dobře vzdělaná, která v souladu s Řeholí a po domluvě s převorkou či abatýší dokázala každé sestře vydat právě tu knihu, která ji vedla dále v její duchovní praxi.

Krátce se ještě zastavuji u funkce sakristánky (i když o působení sakristiánek máme jen malé množství zpráv). Jejím úkolem bylo chystání kostela a kaplí pro bohoslužebné obřady. Po domluvě se sloužícím kněžím či kněžími kromě ornátů, svící atd. chystala také knihy nezbytné pro mši, které byly uloženy v prostorách kostela či v některé z po- bočných kaplí.

Tolik tedy výčet osob, u kterých bylo vzdělání nezbytně nutné a které bezesporu dokázaly plynule číst. Ve skutečnosti byl okruh těchto čtení schopných žen mnohem větší, jak dokládají mnohé rukopisy objednané a vlastněné jednotlivými členkami konventu bez přímých pozic v církevní hierarchii.

Vizuální stránka výzdoby rukopisů byla pro středověké ženy velmi důležitá¹⁰. Již výše jsme uvedli, že vzdělání středověkých žen bylo přece jen poněkud jiné než mužů. A to i v případě těch žen, které ovládaly čtení. Přitom ženy prožívaly víru mnohdy s větší intenzitou a emocionalitou. Obrazy umožňovaly větší vcítění a ztotožnění se s textem. Iluminované rukopisy byly sice drahými a nákladnými počiny, zato však velmi žádanými. Výmluvnost scén, expresivita gest a vyobrazení, jemné barevné tóny, to vše napomáhalo dobrému porozumění textu. S iluminovanými rukopisy české produkce z ženských klášterů se ve zvýšené míře setkáváme od 13. století. Starší rukopisy obvykle tvoří exporty, hlavně z německého prostředí, které byly následně upraveny podle místních zvyklostí (například žaltář NK ČR XIII E 14 b). Drobný iluminovaný rukopis NK ČR I H 7 vznikl prokazatelně v pražském kulturním okruhu, i když neznáme přesně jeho objednavatelku

⁸ To dokládá například životní osud Anny Uršuly Rathauzové z Nepomuku (zemř. 1641) ze svatojiřského kláštera. V devatenácti letech byla díky svému nadání a chytrosti zvolena novicmistryní, ve dvaceti šesti letech se stala převorkou a ve třiceti osmi letech abatýší. Blíže kronika svatojiřského kláštera NK ČR XVI B 2c (fol. 79r).

⁹ Národní archiv ČR, Fond zrušených klášterů, č. 264; BLECHOVÁ, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars VIII. 1364–1378. Fasciculus II. 1367–1369*, 2017, č. 166; SCHUBERT, *Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster Böhmen*, 1901, č. 777, s. 96.

¹⁰ Více zejména HAMBURGER, *Nuns as Artists*, 1997; HAMBURGER, *The Visual and the Visionary*, 1998.

Obr. 1 Scéna Madony s Ježíškem
v tzv. Sedleckém antifonář XIII A 6 (p. 44)

Obr. 2 Iniciála S, v níž jsou dva mučedníci
a klečící jeptiška (I H 7, fol. 113v)

a ani nevíme, z jakého řádu původem byla¹¹. Mezi rukopisy 13. století dominuje jedinečný Sedlecký antifonář NK ČR XIII A 6. Svůj dnešní název sice odvozuje od kláštera v Sedlci, bezpochyby byl od začátku určen pro zatím neidentifikovaný ženský cisterciácký klášter. Je to jedinečný iluminátorský počín snad migrujících umělců, kteří recipovali řadu uměleckých směrů z celé Evropy, od byzantských přes severoitalské a francouzské.

V souladu s rozvojem české knižní kultury ve 14. století sledujeme dva zásadní umělecké okruhy, spojené s aktivitami dvou významných žen. Kunhuta (1265–1321), královská dcera, mazovská vévodkyně a abatyše kláštera benediktinek u sv. Jiří, využila svého kapitálu a četných kontaktů a nechala zhotovit větší množství rukopisů, které budou ještě opakovaně v textu zmíněny. Mezi mnohými vyniká především tzv. Pasionál XIV A 17, který po umělecké a textové stránce přesahuje hranice Českého království a řadí se mezi nejvýznamnější a nejcenější díla 14. století. Snad netřeba zdůrazňovat, že nebyl solitérem, ale byl součástí mnohem větší rukopisné sbírky, již můžeme nazývat Kunhutinou knihovnou¹².

Neméně cenný soubor rukopisů nechala zhotovit pro nově založený konvent cisterciáček na Starém Brně česká královna Eliška Rejčka (1288–1335)¹³. K jejich tvorbě využila několik iluminátorů a písařů, kteří s největší pravděpodobností přišli z porýnské oblasti. Ve výzdobě se zrcadlí umělecké módní trendy, sama jejich objednatelka je na řadě

¹¹ Dále také rukopis NK ČR XII G 20 b, NK ČR VII G 7.

¹² MODRÁKOVÁ, Kunhuta: královská dcera a svatojiřská abatyše (v tisku).

¹³ Zejména KVĚT, Iluminované rukopisy královny Rejčky, 1931; dále výstava Eliška Rejčka: Dar středověku. Muzeum města Brna, 1. 6. – 20. 8. 2023.

Obr. 3 Titulní list tzv. *Pasionálu* abatyše Kunhuty XIV A 17 (fol. 1v)

míst vyobrazena, stejně tak konvent je zachycen při každodenních činnostech. Všechny rukopisy jsou liturgické, prakticky absentují rukopisy vzdělavatelského charakteru.

Následovnicemi těchto dvou žen byly abatyše z různých řádových domů, i když se omezily již jen na solitérní objednávky. To vidíme v případě breviáře svatojiřské abatyše Anežky z Vřeštova (NK ČR XIII E 14e) a abatyše téhož kláštera Kunhuty z Kolovrat (breviáře NK ČR XIII E 14a, NK ČR XIII E 1).

Po obsahové stránce mezi těmito rukopisy jednoznačně dominují liturgika. Ze zcela pochopitelných důvodů jsou potom nejčastěji zastoupeny breviáře¹⁴. Při jejich objednávání byl kladen důraz jak na praktickou stránku, tak i na jejich reprezentační poslání. Každý breviář je osobitým vyjádřením svojí majitelky a zároveň také epochy, ve které byl vytvořen. Breviáře zachycují denní modlitby a jednotlivé církevní slavnosti v průběhu církevního roku den po dni, tj. 365 dní v roce.

Abatyše si do breviářů nechávaly zapisovat data významných svátků (diecézních, řádových, klášterních a osobních patronů). Významné dny bývají potom dále označeny, ať už tzv. rubrikací (tedy červenou barvou inkoustu) nebo dodatečnými poznámkami k počtu lekcí, které abatyše a převorka měly „hlídat“, případně k druhu zvláštních mší během svátků patronů a ve dnech úmrtí fundátorů¹⁵, předcházejících abatyší¹⁶ a významných dárců. V některých případech jsou rozsáhle uvedeni různí nejbližší příbuzní (například breviář XIV F 12 svatojiřské abatyše Žofie blíže neznámého původu¹⁷, jména

¹⁴ Zejména BÄUMER, *Geschichte des Breviers*, 1895; MALINA, *Dějiny římského breviáře*, 1939.

¹⁵ Ve svatojiřském klášteře je to trojice Vratislav I., Boleslav II. a Mlada, u klarisek v Českém Krumlově Rožmberkové, zejména Petr I. z Rožmberka a řada dalších osob v nekrologiu ze 14. století VI B 9, u premonstrátek v Chotěšově bl. Hroznata atd.

¹⁶ Ve svatojiřských breviářích zejména abatyše Mlada, Kunhuta, Anežka, Žofie z Pětichvost.

¹⁷ MODRÁKOVÁ, *Knižní kultura kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě*, s. 271–274, k abatyši tamtéž, s. 59–61, 66, 104, 143, 163, 166–167, 176, 183, 238, 244–246, 256, 259, 278–280, 379, 419–420.

řady Přemyslovců a jejich nejbližších v breviáři XII D 9 svatojiřské abatyše Kunhuty¹⁸). V některých kalendářích jsou navíc zaznamenány také úlohy a povinnosti abatyše – v breviáři NK Praha XIII E 14e z padesátých let 14. století jsou podrobnější rozpisy plateb z jednotlivých vsí¹⁹. Samotná breviářová část variovala jen v určitých oblastech – zejména s ohledem na patrony, kteří byli pro majitelku důležití. V ženských kláštěrech se tak setkáváme zejména s oblíbenými sveticemi (Kateřinou, Marií Magdalénou, ale také sv. Ludmilou a sv. Annou). Kalendáře byly také jistým pamětním místem, kam si objednatelky nechávaly zapisovat jména důležitých osob, ať již dávno zemřelých nebo zemřelých během jejich života.²⁰ V některých případech kalendáře aspirovaly na jakási nepsaná nekrologia kláštera. Tak například svatojiřské benediktinky pravděpodobně nikdy neměly vlastní nekrologium (na rozdíl třeba od doksanských premonstrátek²¹, chotěšovských premonstrátek²² nebo dominikánek od sv. Anny²³). Abatyše Kunhuta (zemř. 1321) se snad v jednom ze svých soukromých rukopisů pokusila sesbírat jména významných osobností se vztahem ke svatojiřskému klášteru. Kalendář v rukopise VI G 16 b²⁴ měl vyšší ambice, měl být nejspíše jakýmsi konceptním materiálem pro nekrologium nejen svatojiřského kláštera, ale také přemyslovského rodu.

Důležitou roli hrála výzdoba breviářů. Zejména kodexy ze 14. století mají iluminátorskou výzdobu různé úrovně – jejím účelem byla reprezentace objednatelky, jejího postavení a jejího původního rodu. Jedinými příklady jsou zejména breviáře ze svatojiřského kláštera z poslední čtvrtiny 14. století. Starší breviář NK ČR XIII E 14a byl objednan benediktinkou Kunhutou z Kolovrat. Ona sama je vyobrazena v dedikačním gestu v půvabné scéně Zvěstování. Po svém zvolení do úřadu abatyše si tato Kunhuta nechala zhotovit další breviář NK ČR XIII E 1, v němž se opět nachází scéna Zvěstování – Kunhuta je na ní již zachycena v rouchu abatyše s abatyšskou berlou. Totéž se potom opakuje na vloženém dvojlistu v rukopise Vídeňské národní knihovny Vídeň, ÖNB Cod. 387.

Zatímco breviáře obvykle vznikaly v místě jejich užívání, žaltáře mohly díky svojí často unifikované skladbě putovat mezi různými zeměmi. Dokladem toho může být starší iluminovaný žaltář NK ČR XIII E 14 b, který byl později součástí knihovny benediktinek u sv. Jiří a který jistě patřil výše postavené člence konventu.

Naprostým bestsellerem pozdního středověku byly knihy hodinek²⁵, které byly oblíbené zejména mezi ženami, řeholnice nevyjímaje. V knihách hodinek byla výzdoba jejich nedílnou součástí a hrála značnou roli. V českém prostředí se však s ohledem na politickou a kulturní situaci po husitských válkách setkáváme s jejich menším množstvím. První jazykově české knihy hodinek určené pro řeholnici pocházejí až z první poloviny 15. století (NK ČR XVII H 30) a jsou druhými nejstaršími v Čechách doloženými knihami

¹⁸ Zejména MODRÁKOVÁ, Přemyslovský kult v rukopisech Kunhuty, abatyše svatojiřského kláštera, 2021, s. 40–50.

¹⁹ MODRÁKOVÁ, Knižní kultura kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě, 2022, s. 415–419.

²⁰ Zejména HLEDÍKOVÁ, Kalendáře rukopisů kláštera sv. Jiří, 1988, s. 35–79; HLEDÍKOVÁ, Svatojiřské kalendáře doby abatyše Kunhuty, 1991, s. 61–81; SÁDLOVÁ, Svatojiřský klášter ve světle jeho nekrologických přípisků, 2004.

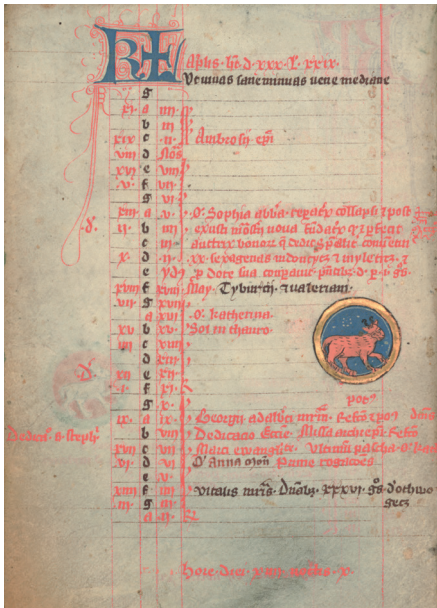
²¹ V martyrologiu a nekrologiu kláštera premonstrátek v Doksanech z roku 1373 uvedena řada jmen abatyší, řádových sester a donátorů (XIII D 25).

²² Martyrologium a nekrologium kláštera premonstrátek v Chotěšově z roku 1489 (XIII G 20).

²³ Nekrologium kláštera klarisek u sv. Anny ze 14. století (XIV C 10).

²⁴ MODRÁKOVÁ, Knižní kultura kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě, s. 312–317.

²⁵ Zejména STUDNIČKOVÁ et al., Nebeský žebřík, 2019.

Obr. 4 Záznam povinností abatyše v breviáři XIII E 14e (fol. 3v)

Obr. 5 Scéna Zvěstování v breviáři Kunhuty z Kolovrat XIII E 14a (fol. 10v)

hodinek. Mimochodem, knihy hodinek byly užívány i v utrakvistickém prostředí. Dokladem toho jsou půvabně, i když poněkud naivně iluminované knihy hodinek XVII G 3, které vlastnila blíže neznámá utrakvistická majitelka. Později je zakoupila svatojiřská abatyše Dorota z Krumlova.

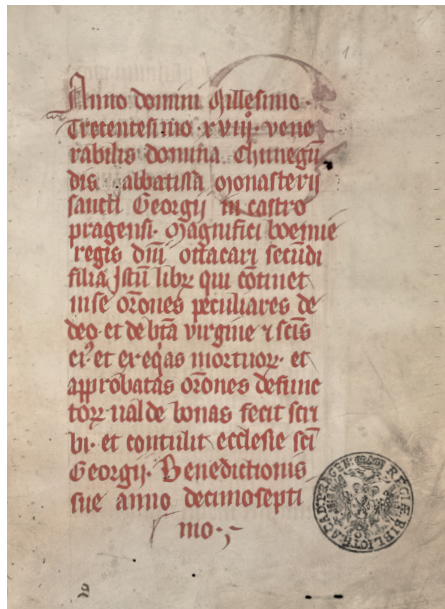
Zajímavý a zatím poněkud opomíjený okruh rukopisů objednávaných ženami představují modlitební knihy. Modlitby samy o sobě byly přirozeně součástí mnohých liturgických knih. Samotné sbírky modliteb jsou jedinečným zdrojem poznání duchovního obzoru každého konkrétního majitele a majitelky. Jejich obsah je vždy proměnlivý a zcela odvislý od osoby kompilátora. V některých případech jsou to značně složité texty nově sestavených písní, modliteb a četných odkazů, jejichž prostřednictvím majitelka mohla prohloubit svoje prožívání víry. Setkáváme se s nimi v různých jazykových mutacích – do počátku 15. století vesměs v latině, později také v češtině a němčině. Nejstarší z nich jsou doloženy z knihovny svatojiřské abatyše Kunhuty (modlitby za zemřelé VI G 16 b, modlitební knihy XII D 11 a XII D 12)²⁶. Evidentně byly sestaveny na základě zadání samotné objednatelky a jejich tvorbou byla pověřena osoba v přímém vztahu k objednatelce, skriptoriu a samotnému klášteři.²⁷ Tyto troje modlitební knihy umožňují jedinečný náhled do osobního Kunhutina spirituálního prostoru a zároveň v sobě nesou řadu klíčů k jejímu složitému životnímu osudu a mnohým zkušenostem.

²⁶ MODRÁKOVÁ, Ego indigna et misera famula tua, 2016, s. 177–189; MODRÁKOVÁ, Knižní kultura kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě, 2022, s. 353–358; MODRÁKOVÁ, Kunhuta: královská dcera a svatojiřská abatyše (v tisku).

²⁷ S největší pravděpodobností se jednalo o kanovníka Beneše nebo dominikána Koldu z Koldic.

Obr. 6 Scéna z knih hodinek XVII H 30 (fol. 1v)

Obr. 7 Dedikační přepis abatyše Kunhuty
v knize modliteb XII D 11 (přední předeštl)

Abatyše si nechávaly také zhotovovat četné rukopisy, které jim napomáhaly ve výkonu jejich úřadu. Přece jen se musely dennodenně orientovat v komplikované duchovní praxi, systému oficií a mší a zvládat recitování dlouhých pasáží textu a předzpěvovat. V okruhu rukopisů objednávaných abatyšemi a dalšími klíčovými členkami konventu se tedy vedle výše zmíněných dále ještě objevují corpus officiorum, žaltáře, procesionále, popřípadě další dále specializované rukopisy (například Chotěšovský misál XIV C 3 s kánonovým listem nebo dnes již zničený Sulkův misál z knihovny Chotěšovského kláštera, lekcionáře klarisek v Českém Krumlově ze 14. století XIII A 1a a XIII A 1 b). Zejména procesionál a corpus officiorum jsou doklady specifík duchovních praxí jednotlivých ženských konventů. V případě rukopisů z kláštera benediktinek u sv. Jiří vidíme hned několik specifík. Oficiia jsou rozepsána do značných podrobností, akcentovány jsou zejména oficiia patronů (ve svatojiřském prostředí zejména sv. Ludmily²⁸, u klarisek sv. Kláry a sv. Františka atd.). Ve svatojiřském prostředí se hojně objevují různé formy zápisů oblíbených velikonočních her, které se v klášteře hrály za účasti abatyše, převorky, starší sestry, sboru a kněžží²⁹. Takřka scénicky byl pojat obřad mytí nohou na Zelený čtvrtek, ve kterém abatyše v nápodobě ke Kristovi myla nohy dvanácti členkám konventu.³⁰ Nepochybně se v českých klášterech také udržoval obřad ukládání Ježíška do kolébky, ale bohužel doklady toho máme až z mnohem mladšího období.

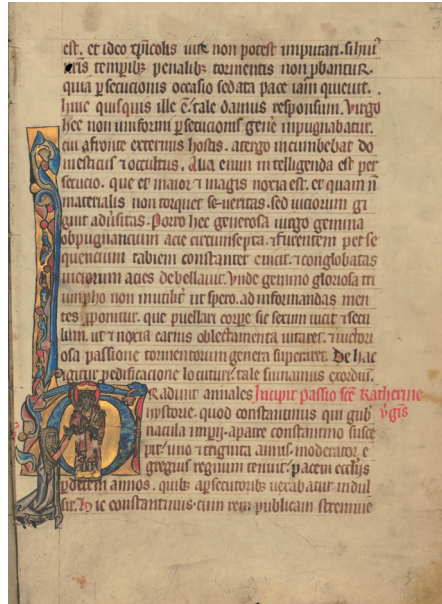
²⁸ Více MODRÁKOVÁ, Ludmilin kult v klášteře benediktinek u sv. Jiří, 2022, s. 24–41, také IZDNÝ, Ludmila: kněžna a světice, 2020 (tam i četná další literatura).

²⁹ Zejména ULIČNÝ, Prostor a rituál, 2012, s. 7–33.

³⁰ Zejména rukopisy NK ČR VI G 3 b, VI G 5, VI G 10a, VI G 10 b, VI G 15, VI G 16 b, XII E 15a, XII E 15c, XII F 5, XIII B 9, XIII E 14d, XIII H 3c, XIV D 21.

Obr. 8 Kánonový list se scénou Ukřižování Panny Marie a klečící postavou (XIV C 3, fol. 185v)

Obr. 9 Scéna se svatou Kateřinou a klečící řádovou sestrou ve *Vitae Sanctorum VI E 1* (fol. 3r)

V rukopisech určených pro duchovní praxi jeptišek je ve zvýšené míře vedle vizuální stránky akcentována hudební složka. Rukopisy obsahují četné pěvecké party a jsou notované. Dokládají vysokou úroveň zpěvu v mnoha ženských konventech (u benediktinek, premonstrátek, cisterciáček atd.). Zpěv byl evidentně dalším prostředkem, který umožňoval ženám hlubší ponor do duchovní praxe a spirituálního života.

Ženské řádové komunity hluboce rezonovaly s rukopisy, které popisovaly životy svatých. Obecně měly být pro jeptišky vzorem a podporou správné duchovní cesty. Životy světic v latinské verzi se objevují již od druhé poloviny 13. století (NK Praha VI E 1 z knihovny svatojiřského kláštera). Mezi nejoblíbenější svěťice v českém prostředí patřily Kateřina, Barbora, Anežka Římská, Marie Magdaléna či Markéta. Od druhé poloviny 13. století se ve zvýšené míře objevuje svatoanenská legenda (viz zasvěcení kláštera dominikánek na Starém Městě pražském). Abatyše si mnohdy svoje řádová jména vybíraly podle těchto světic. Některé svěťice byly uctívány jen v rámci jednotlivých klášterů. Tak tomu bylo u sv. Ludmily, centrem jejíhož kultu byla bazilika sv. Jiří na Pražském hradě. Soubor svatojiřských rukopisů obsahuje řadu textů, zejména zápisů obou oficií, věnovaných této české svěťici a patronce³¹. Klarisky se zase obracely ke své zakladatelce, sv. Kláře z Assisi³². Do českého prostředí byly také importovány životy světic méně známých (například v rukopise NK ČR XIV E 10 sv. Eufrasie, Potenciána, Petronela, Febronia,

³¹ MODRÁKOVÁ, Ludmilin kult v klášteře benediktinek u sv. Jiří, 2022, s. 24–41.

³² Například text Augustina Alvedera z roku 1535 (NK ČR XVI H 1) či její legenda v rukopise nejjistého původu z 15. století (NK ČR XVI D 16), ale také sv. Brigity, Kateřiny Švédské z druhé poloviny 15. století (NK ČR XVI F 1).

Flora, Lucilia, Tekla, Eulálie a Sabina). Mimochodem, některá z těchto jmen se nacházejí v působivé řadě deskových obrazů Mistra Teodorika v kapli sv. Kříže na Karlštejně. Běžnou součástí ženských řádových knihoven byla *Legenda aurea* od Jacoba de Voragine, obsahující životy svatých. Tento spis se také záhy dočkal českého překladu. Podobné záhy byly překládány a nově psány legendy (viz například staročeská verze svatojiřské legendy XVII J 17/11). Tyto rukopisy byly také hojně iluminovány. Mimochodem, s prostředím klášterů minoritů a klarisek je spojován i jedinečně iluminovaný *Liber depictus* (Wien, ÖNB, cod. 370), obsahující výlučně obrazové řady s krátkými popisky se starozákonními scénami i legendami ze života zejména českých patronů.

Podobně oblíbené byly pasionály, pojednávající o umučení svatých a Ježíše Krista. Nejznámějším pasionálem z prostředí ženských středověkých klášterů je bezesporu tzv. Pasionál abatyše Kunhuty (XIV A 17)³³. Objednala si jej Kunhuta, královská dcera a svatojiřská abatyše. Rukopis vznikl v širokém rozpětí let 1312 až 1321 a některé jeho části nebyly dokončeny. Kompilátory textů byli dominikán Kolda z Koldic³⁴ a kanovník Beneš³⁵. Kanovník Beneš byl také písařem celého rukopisu. V rukopise se nachází řada iluminací, doprovázejících text. Jejich původcem byl s největší pravděpodobností zatím neznámý migrující umělec, kterého se prozatím nepodařilo ztotožnit s žádným jiným rukopisem. Iluminace jsou jedinečné a nemají obdobu v žádném z dalších rukopisů. Neméně jedinečné a zajímavé jsou také texty, které byly sestaveny přímo „na míru“ pro samotnou abatyši. Zčásti se jedná o kompiláty (Pseudo-Lev Veliký, Bonaventura, Bernard z Clairvaux), zčásti známé texty (mariánské a magdalénské plankty) a zčásti o zcela nové texty, které mají výrazný přesah do mystiky. Jejich textová náročnost ukazuje, že svatojiřská abatyše Kunhuta byla vzdělaná žena, která se dokázala orientovat v textově náročnějších knihách. Zejména v období 14. století začaly vznikat první překlady do staročeštiny³⁶, které jsou tradičně spojovány s dominikány. Pravděpodobně byly určeny pro dominikánky u sv. Anny, popřípadě pro benediktinky. V ženských řádových komunitách především rezonovalo utrpení Panny Marie jako matky, která musela přihlížet smrti svého syna. Dokladem toho jsou četné plankty (zpěvy), které se nacházejí v nejrůznějších rukopisech (například mariánský planktus v tzv. Pasionálu NK ČR XIV A 17, rukopis NK ČR XII D 10, oba ze soukromé knihovny abatyše Kunhuty). Podobně oblíbené byly také magdalénské plankty (například v rukopise NK ČR XIII E 14c z roku 1303).

Všechny výše zmíněné okruhy napomáhaly ke správné duchovní cestě, prohloubení víry a správné kontemplaci. Zároveň ženy vzdělávaly. Ale nebyly jedinými vzdělávacími tituly, s nimiž se abatyše mohly setkat nebo které si přímo nechaly zhotovit. Hned na počátku je nutné zdůraznit, že na rozdíl od mnichů byl okruh vzdělávací literatury určený pro jeptišky značně omezený a do značné míry také konzervativní. Jejich

³³ Jen výběrově hlavní publikace MATĚJČEK, *Pasionál abatyše Kunhuty*, 1922; URBÁNKOVÁ a STEJSKAL, *Pasionál Přemyslovny Kunhuty*, 1975; TOUSSAINT, *Das Passional der Kunigunde von Böhmen*, 2003; MODRÁKOVÁ, *Knižní kultura kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě*, 2022, s. 427–430 (tam shrnuta literatura).

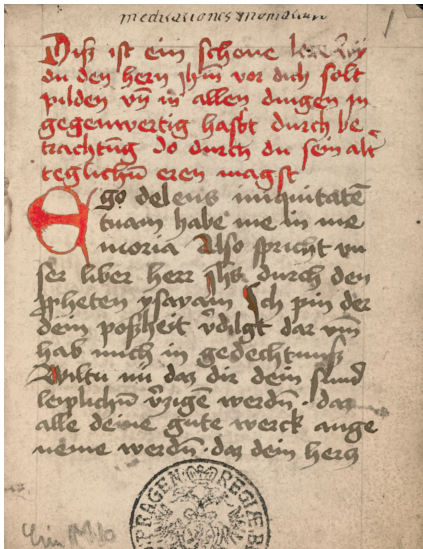
³⁴ SCHERZER, *Der Prager Lektor Fr. Kolda und seine mystischen Traktate*, 1948, s. 337–396; MODRÁKOVÁ, *Knižní kultura kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě*, 2022, s. 68, 168–170, 184–185, 355, 429–432, 440, 518 (tam shrnuta literatura).

³⁵ RYNEŠOVÁ, Beneš kanovník svatojiřský a „Pasionál abatyše Kunhuty“, 1926, s. 13–35; STEJSKAL, *Le chanoine Beneš, scribe et enlumineur du Passionaire de l'abbesse Cunégonde*. 1969, s. 52–56; MODRÁKOVÁ, *Knižní kultura kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě*, s. 68, 144–145, 168–171, 184–186, 188–189, 197, 288, 315–316, 319–321, 341, 345, 347, 351, 355, 391, 429–431, 436, 441, 511 (tam shrnuta literatura).

³⁶ ZAJÍČKOVÁ, *Staročeský Pasionál*, 2010.

kompilátoři, jimiž v českém prostředí s největší pravděpodobností byli výhradě muži, úmyslně snižovali jejich úroveň tak, aby budoucí čtenářky textu porozuměly. Obvykle převažují kompiláty a extrakty děl, popřípadě kratší texty (například oblíbený list sv. Jeronýma Eustachii, například v rukopise NK ČR XII D 10³⁷). Podíváme-li se na jejich výčet, vidíme zejména díla církevních otců a učitelů. V prostředí dominikánek se záhy opisovala kázání mistra Eckharta a dalších dominikánských učitelů. Také tam rezonovaly německé mystické texty (viz například rukopis NK ČR XVI E 14). Benediktinky byly v tomto směru spíše konzervativní. V repertoáru benediktinských abatyší se objevují kompiláty sv. Bonaventury (NK ČR XIV E 10, XIII E 14c), Bernarda z Clairvaux (NK ČR XIII E 14c), sv. Anselma (NK ČR XII D 10), Huga od svatého Viktora (NK ČR XIV E 10), ale také autorů stojících na pomezí mystické literatury, jako například Pseudo-Origenes, Pseudo-Dionýsius Areopagita či Eusebius z Caesarey (v rukopise NK ČR XIII E 14c). Oblíbené byly také mnohé dialogy, například mezi nevěstou a jejím nebeským snoubencem (například v rukopise NK ČR XIV E 10). Některé texty jsou více než překvapivé, jako je tomu v souboru textů věnovaných sv. Marciálovi nebo v případě apokryfního evangelia sv. Nikodéma (například NK ČR XIII E 14c). Mezi „žhavé“ novinky by jistě bylo možné zařadit texty německého teologa Konráda Holtnickera a Vincenta de Beauvais (rukopis NK ČR XIV E 12), které pro benediktinky na počátku 14. století nechala zhotovit abatyše Kunhuta.

O století mladší knihovna z kláštera klarisek v Chebu nabízí jedinečný náhled na pozdně středověkou ženskou řádovou knihovnu. Klarisky v Chebu si opisovaly díla františkánských autorů rezonujících s pozdně středověkou zbožností německých reformovaných klášterů (zejména kláštera klarisek u sv. Kateřiny v Norimberku³⁸). Mezi autory figurují

Obr. 10 Začátek mystických traktátů
(XVI G 31, fol. 1r)

³⁷ Jeronýmovy texty se nacházely také v knihovně klarisek v Českém Krumlově (viz rukopis z druhé poloviny 15. století XVII E 9).

³⁸ WILLING, Literatur und Ordensreform im 15. Jahrhundert. Deutsche Abendmahlsschriften im Nürnberger Katharinenkloster, 2004; STEINKE, Paradiesgarten oder Gegängnis? Das Nürnberger Katharinenkloster zwischen Klosterreform und Reformation, 2006. ISBN 3-16-148883-0.

oblíbená jména jako Jindřich Susso³⁹, Thomas Holkot⁴⁰ a mnozí další. Samotný klášter klarisek v Chebu je však v prostoru českých zemí unikátní. Na rozdíl od ostatních českých konventů totiž prošel reformací, během níž byla zredukována původní knihovna. Následně byla rozšířena o ověřené texty vesměs jazykově německé a také mystické⁴¹. Vývoj chebské komunity se poté dramaticky oddělil od ostatních českých konventů.

Na závěr mohu říci, že středověké abatyše českých zemí byly dámy vzdělané, stejně jako mnohé členky konventů. Jejich úroveň vzdělání však byla jiná než v případě jejich mužských soupeřů a než je u jejich moderních současníc. Kláštery byly vhodným prostředím, kde ženy mohly rozvíjet svoje intelektuální nadání. Nápomoci se jim dostávalo nejen od starších a zkušenějších členek konventu a duchovních správců, ale také prostřednictvím rozsáhlých knihoven, které si středověké ženské kláštery v českých zemích budovaly a rozvíjely. Okruh literatury se sice vymezoval jen na určité okruhy textů (pasionály, životy svatých, biblické příběhy) a byl do značné míry podřízen liturgické praxi (viz četné liturgické rukopisy), ale v mnohých případech obsahoval také nečekané tituly a autory (tzv. Pasionál, Konrád Holtnicker a mnohé jiné). Abatyše těchto klášterů tedy neměly knihy jen jako prázdný symbol, ale jako reálný zdroj poznání a rozšíření duchovního obzoru.

³⁹ Například rukopis NK ČR XVI A 2 z druhé poloviny 15. století.

⁴⁰ Například v rukopise NK ČR XVI G 25 z druhé poloviny 15. století (také texty mistra Eckharta a Jindřicha Susso).

⁴¹ Například Meisterbuch z druhé poloviny 15. století (NK ČR XVI G 24), *Mystische Traktate* z téhož období (NK ČR XVI G 31).

Slovníček

Antifonář je kniha obsahující notované části denního officia, které mají vlastní nápěvy (tj. antifony, responsoria).

Corpus officiorum je liturgická kniha obsahující texty k jednotlivým oficiím. Často bývají notované.

Breviář je liturgická kniha, která obsahuje soubor textů potřebných k soukromé modlitbě denní modlitby církve během celého roku. Obvykle se skládá z kalendáře, žalmů, úryvků biblických knih, vybraných textů hymnů a modliteb.

Kniha hodinek obsahuje jednu nebo více tematických pobožností ve formě denní modlitby církve. Oproti breviářům je redukována a nemění se v závislosti na dni v týdnu v církevním kalendáři.

Lekcionář je kniha obsahující úryvky z Bible určené pro jednotlivé dny církevního roku nebo pro zvláštní svátky.

Liturgický rukopis je rukopis obsahující liturgické texty, modlitby a duchovní písně, doplněný například o liturgické předpisy, kalendář a další informace. Byly to ucelené příručky pro vedení liturgie a jejích jednotlivých součástí.

Misál je kniha obsahující modlitby, které přednáší kněz během mše (zejména při slavení eucharistie), mešní řád a zvláštní obřady pro některé liturgické dny.

Nekrologium je kniha nebo složka knihy, ve které jsou chronologicky k jednotlivým dnům zaznamenány zemřelé osoby, mající vztah ke kostelu či klášteru. Mohou obsahovat jen jména, ale také bližší údaje k úmrtí dané osoby, případně další doplňující informace.

Pasionál je kniha popisující umučení Ježíše Krista a svatých, případně i jejich život. Zpravidla byl uspořádán podle církevního roku.

Plankt je básnický text, dle možností i zhudebněný, jehož tématem je nářek (pláč). Mariánské plankty líčí nářky (pláč) Panny Marie pod křížem. V magdalénských planktech hořekuje nad Kristovou smrtí Máří Magdaléna.

Procesionál je liturgická kniha obsahující texty k procesím (zejména antifony, responsoria a hymny).

Žaltář je kniha obsahující žalmy.

Seznam pramenů

Praha, Národní knihovna ČR:

I F 29 (Řehole sv. Benedikta pro svatojiřské jeptišky a další texty)
 I H 7 (Svatojiřský žaltář)
 VI B 9 (Nekrologium, kalendář a martyrologium kláštera klarisek v Českém Krumlově)
 VI E 1 (Vítae sanctorum)
 VI G 3 b (Svatojiřský procesionál)
 VI G 5 (Svatojiřský procesionál)
 VI G 10a (Svatojiřský procesionál)
 VI G 10 b (Svatojiřský procesionál)
 VI G 15 (Svatojiřský procesionál)
 VI G 16 b (Preces pro mortuorum svatojiřské abatyše Kunhuty)
 VII G 7 (Svatojiřský breviář)
 XII D 9 (Breviář svatojiřské abatyše Kunhuty)
 XII D 10 (Soubor textů svatojiřské abatyše Kunhuty)
 XII D 11 (Modlitební kniha svatojiřské abatyše Kunhuty)
 XII D 12 (Modlitební kniha svatojiřské abatyše Kunhuty)
 XII E 15a (Svatojiřský procesionál a hymnář)
 XII E 15c (Svatojiřský hymnář)
 XII F 5 (Svatojiřský breviář)
 XII G 20 b (Svatojiřský žaltář)
 XIII A 1a (Lekcionář kláštera klarisek v Českém Krumlově)
 XIII A 1 b (Lekcionář kláštera klarisek v Českém Krumlově)
 XIII A 6 (Sedlecký antifonář)
 XIII B 9 (Svatojiřský breviář)
 XIII D 25 (Martylogium a nekrologium kláštera premonstrátek v Doksanech)
 XIII E 1 (Breviář svatojiřské abatyše Kunhuty z Kolovrat)
 XIII E 14a (Breviář svatojiřské abatyše Kunhuty z Kolovrat)
 XIII E 14 b (Svatojiřský žaltář)
 XIII E 14c (Soubor textů svatojiřské abatyše Kunhuty)

XIII E 14d (Svatojiřské corpus officiorum)
 XIII E 14e (Breviář svatojiřské abatyše Anežky z Vřeštova)
 XIII G 20 (Martyrologium a nekrologium kláštera premonstrátek v Chotěšově)
 XIII H 3c (Svatojiřský procesionál)
 XIV A 17 (tzv. Pasionál abatyše Kunhuty)
 XIV C 3 (Chotěšovský misál)
 XIV C 10 (Nekrologium kláštera klarisek u sv. Anny)
 XIV D 21 (Svatojiřský procesionál)
 XIV E 10 (Soubor textů)
 XIV E 12 (Soubor textů svatojiřské abatyše Kunhuty)
 XIV F 12 (Breviář svatojiřské abatyše Žofie)
 XVI A 2 (Meister Heinrich zu Nürnberg: Sammlung von deutschen Quaestionen)
 XVI B 2c (Chronik des St. Georgsklosters auf dem Prager Burg)
 XVI D 16 (Sborník textů o františkánských svatých)
 XVI E 14 (Blume der Seele, Sprüche des Meisters zu Paris und Prag und andere Texte)
 XVI F 1 (Sborník textů z kláštera klarisek v Chebu)
 XVI G 24 (Sammlung der mystischen Traktate)
 XVI G 25 (Meister Eckhart: Reden der Unterscheidung; Thomas von Kempen: Von der Nachfolge Christi)
 XVI G 31 (Geistliche Sammelhandschrift)
 XVI H 1 (Clarissinenregel aus dem Convent zu Eger)
 XVII E 9 (O svatém Jeronýmovi knihy troje a další texty)
 XVII G 30 (Utravistická kniha hodinek)
 XVII H 30 (Kniha hodinek)
 XVII J 17/11 (Svatojiřská legenda)

Praha, Knihovna Národního muzea:

XIV D 13 (breviář)

Videň, Rakouská národní knihovna:

ÖNB, cod. 370 (Liber depictus)

Seznam citované literatury

- BÄUMER, P. Suitbert. *Geschichte des Breviers*. Freiburg: Herder, 1895.
- BLECHOVÁ, Lenka (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars VIII. 1364–1378. Fasciculus II. 1367–1369*. Praha: Suptibus Institutii Historici Academiae scientiarum Rei publicae Bohemicae, 2017, č. 166. ISBN 978-80-7286-311-2.
- ČORNEJOVÁ, Ivana a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020. ISBN 978-80-7432-985-2.
- EL KHOLI, Susann. *Lektüre in Frauenkonventen des ostfränkischen Reiches vom 8. Jahrhundert bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*. Würzburg: Königshausen und Neumann, 1997. ISBN 978-3826012785.
- HAMBURGER, Jeffrey F. *Nuns as Artists: The Visual Culture of a Medieval Convent*. Berkeley: University of California Press, 1997. ISBN 978-0520203860.
- HAMBURGER, Jeffrey F. *The Visual and the Visionary: Art and Female Spirituality in Late Medieval Germany*. New York: Zone Books, 1998. ISBN 978-0942299458.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Kalendáře rukopisů kláštera sv. Jiří. *Acta universitatis Carolina-Philosophica et Historica, Z pomocných věd historických*. 1988, roč. VIII, č. 2, s. 35–79. ISSN 0567-8293.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Svatojiřské kalendáře doby abatyše Kunhuty. *Acta universitatis Carolina-Philosophica et Historica. Z pomocných věd historických*. 1991, roč. IX, č. 2, s. 61–81. ISSN 0567-8293.
- IZDNÝ, Jakub (ed.). *Ludmila: kněžna a svěřice*. Praha: NLN, 2020. ISBN 978-80-7050-768-1.
- KLEINAU, Elke a OPITZ, Claudia. *Geschichte des Mädchen- und Frauenbildung. Bd. 1: Vom mittelalter bis zur Aufklärung*. Frankfurt a. M. – New York: Campus Verlag, 1996. ISBN 978-3593354125.
- KRUSE, Britta Juliane (ed.). *Rosenkränze und Seelengärten: Bildung und Frömmigkeit in niedersächsischen Frauenklöstern*. Wiesbaden: Harrassowitz in Kommission, 2013. ISBN 978-3-447-06813-0.
- KVĚT, Jan. *Illuminované rukopisy královny Rejčky. Příspěvek k dějinám knižní malby ve XIV. století*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1931.
- MALINA, Bedřich. *Dějiny římského breviáře*. Praha: Vyšehrad, 1939.
- MATĚJČEK, Antonín. *Pasionál abatyše Kunhuty*. Praha: Jan Štenc, 1922.
- MODRÁKOVÁ, Renáta. *Education and its reflection in medieval Libraries from Bohemian Benedictine Nunneries on the Eastern European Borders*. In: Susana Torres PRIETO (ed.). *From the Scriptorium to the Library* [v tisku].
- MODRÁKOVÁ, Renáta. Ego indigna et misera famula tua. In: KLIMEK, Tomáš a MODRÁKOVÁ, Renáta (ed.). *Cesta k rozmanitosti, aneb, Kavárenský povaleč digitálním historikem středověku: sborník příspěvků k životnímu jubileu PhDr. Zdeňka Uhlíře*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2016, s. 177–189. ISBN 978-80-7050-670-7.
- MODRÁKOVÁ, Renáta. Knihovny ženských klášterů v pohusitském období. *Acta Musei Nationali Pragae Historia litterarum*. 2020, roč. 65, č. 3–4, s. 25–40. ISSN 2570-6861.
- MODRÁKOVÁ, Renáta. *Knižní kultura kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě*. Praha: Národní knihovna, 2022. ISBN 978-80-7050-751-3.
- MODRÁKOVÁ, Renáta. *Kunhuta: královská dcera a svatojiřská abatyše* (v tisku).
- MODRÁKOVÁ, Renáta. Ludmilin kult v klášteře benediktinek u sv. Jiří. In: MODRÁKOVÁ, Renáta a VOJTÍŠEK, Jan (ed.). *Kniha a závoj: 1100 let od úmrtí kněžny a svěřice Ludmily*. Praha: Národní knihovna, 2022, s. 24–41. ISBN 978-80-7050-768-1.

MODRÁKOVÁ, Renáta. Přemyslovský kult v rukopisech Kunhuty, abatyše svatojiřského kláštera. In: BLÁHOVÁ, Marie; HOLÁ, Mlada a WOITSCHOVÁ, Klára (ed.). *Panovnická reprezentace v písemné kultuře ve středověku: sborník prací k životnímu jubileu profesora Ivana Hlaváčka*. Praha: Karolinum, 2021, s. 40–50. ISBN 978-80-246-4824-8.

MODRÁKOVÁ, Renáta. Středověké rukopisy v soukromém vlastnictví benediktinek z kláštera sv. Jiří na Pražském hradě. In: RADIMSKÁ Jitka (ed.). *Knihy v proměnách času*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2015, s. 337–354. ISBN 978-80-7394-542-8

ORME, Nicholas. *Medieval Schools. From Roman Britain to Renaissance England*. New Haven: Yale University Press 2006. ISBN 0-300-11102-9.

POWER, Eileen. *Medieval English Nunneries*. Cambridge: Cambridge University Press 1922.

RYNEŠOVÁ, Blažena. Beneš kanovník svatojiřský a „Pasionál abatyše Kunhuty“. *Časopis archivní školy*. 1926, roč. III, s. 13–35.

SÁDLOVÁ, Renáta: *Svatojiřský klášter ve světle jeho nekrologických příspěvků*. Praha, 2004. Nepubl. rigorózní práce. Karlova Univerzita v Praze, Filozofická fakulta, Katedra pomocných věd historických a archivního studia.

SCHERZER, Augustinus. Der Prager Lektor Fr. Kolda und seine mystischen Traktate. *Archivum fratrum Praedicatorum*. 1948, roč. XVIII, s. 337–396.

SCHUBERT, Anton. *Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster Böhmen*. Innsbruck: Wagner, 1901.

STEINKE, Barbara. *Paradiesgarten oder Gegängnis? Das Nürnberger Katharinenkloster zwischen Klosterreform und Reformation*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006. ISBN 3-16-148883-0.

STEJSKAL, Karel. Le chanoine Beneš, scribe et enlumineur du Passionaire de l'abbesse Cunégonde. *Scriptorium*. 1969, roč. 23, s. 52–68.

STUDNIČKOVÁ, Milada; BOLDAN, Kamil a MODRÁKOVÁ, Renáta. *Nebeský žebřík: pozdně středověké modlitební knihy ze sbírek Národní knihovny ČR*. Praha: Scriptorium, 2019. ISBN 978-80-88013-93-8.

TOUSSAINT, Gia. *Das Passional der Kunigunde von Böhmen: Bildrhetorik und Spiritualität*. Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh, 2003. ISBN 3-506-79162-1.

ULIČNÝ, Petr. Prostor a rituál: Velikonoční slavnost v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě. *Studia Mediaevalia Bohemica*. 2012, roč. IV, č. 1, s. 7–33. ISSN 1804-0977.

URBÁNKOVÁ, Emma a STEJSKAL, Karel. *Pasionál Přemyslovny Kunhuty*. Praha: Odeon, 1975.

WILLING, Antje. *Literatur und Ordensreform im 15. Jahrhundert: Deutsche Abendmahlschriften im Nürnberger Katharinenkloster*. Münster: Weizmann, 2004. ISBN 978-3-8309-6331-8.

ZAJÍČKOVÁ, Vendula. *Staročeský Passional: Žánrová struktura pozdně středověké hagiografie*. Ostrava: Universitas Ostraviensis, 2010. ISBN 978-80-7368-853-0.

Seznam pramenů dostupných online

Řehole sv. Augustina [online], Klášter Strahov, Brod. Dostupné z: <https://www.strahovskyclaster.cz/rehole-sv-augustina> [cit. 2023-08-11].

Řehole Benediktova [online], Klášter Vyšší Brod. Dostupné z: https://www.klastervyssibrod.cz/_d/01/struct/Rehole-Benediktova.pdf [cit. 2023-08-11].

MODRÁKOVÁ, Renáta. Abatyše s knihou v českém středověku. *Knihovna: knihovnická revue*. 2023, roč. 34, č. 2, s. 5–21. ISSN 1801-3252.